

«مطالعات جامعه‌شناسی»

سال دوم، شماره هشتم، پائیز ۱۳۸۹

ص ص ۱۴۱-۱۲۹

رتبه‌بندی توسعه اجتماعی شهرستان‌های استان همدان

داربوش ظفری^۱

محمدحسین حسینی^۲

محمدعلی خلیجی^۳

محمدحسین فتحی^۴

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۲/۵/۲۰

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۲/۶/۲۵

چکیده

توسعه اجتماعی مفهومی است که با چگونگی شیوه زندگی افراد در ارتباط است، سبب بالابردن سطح زندگی افراد جامعه می‌شود و در زمینه‌های مسکن، اشتغال، آموزش و اوقات فراغت در ارتباط می‌باشد. توسعه اجتماعی گامی است در جهت ایجاد امنیت در جامعه در بین شهروندان که موجب ایجاد تعادل و توازن در جامعه می‌شود. هدف این مقاله اندازه‌گیری و ارزشیابی شاخص‌های توسعه اجتماعی و نشان دادن سطوح توسعه شهرستان‌های استان همدان از نظر بهره‌مندی فضاها و توسعه اجتماعی است. روش بررسی به صورت مقایسه‌ای و با استفاده از شاخص‌های اجتماعی می‌باشد. آمار و شاخص‌های مورد استفاده در این تحقیق از سالنامه‌های آماری در سال ۱۳۹۰ اخذ شده است. نوع تحقیق کاربردی و روش تحلیل مقایسه‌ای و مدل مورد استفاده مدل TOPSIS می‌باشد. نتایج اولیه تحقیق نشان می‌دهد که با توجه به معیارهای در نظر گرفته شده برای سطح‌بندی شهرستان‌ها، شهرستان‌های بهار، همدان و ملایر در رتبه‌های اول تا سوم، کبودرآهنگ و اسدآباد، توپسرکان، نهاوند در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند. واژگان کلیدی: توسعه اجتماعی، رتبه‌بندی اجتماعی، TOPSIS، همدان.

۱. دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز.

۲. کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی مرند.

۳. کارشناس ارشد شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران.

۴. دانشجوی دکتری ژئومورفولوژی دانشگاه محقق اردبیلی.

E-mail: H.hosseini86@yahoo.com

E-mail: ma.khaliji@yahoo.com

E-mail: Geo.fathi@gmail.com

مقدمه

از جمله معیارهای برنامه‌ریزی منطقه‌ای برای مشخص کردن نابرابری‌ها، تعیین وضعیت مناطق بر حسب برخوردارگی از شاخص‌های توسعه است (زیاری و دیگری، ۱۳۸۷: ۷۸). در ادبیات و سیاست توسعه، عموماً این باور رواج دارد که رشد تولید ناخالص ملی و بالا بودن درآمد سرانه، محور اصلی توسعه است (تقوایی و دیگری، ۱۳۸۸: ۹۳). توسعه در مفهوم وسیع آن یعنی بهبود در کیفیت سطح زندگی از همه ابعاد آن، یعنی چیزی بیش از افزایش درآمد، یعنی آموزش بهتر، بهبود استانداردهای بهداشتی و تغذیه، کاهش فقر، محیط زیست بهتر و برابری اقتصادی و اجتماعی بالاتر در برخوردارگی از امکانات و فرصت‌ها، آزادی بیشتر فردی و زندگی غنی‌تر. توسعه به عنوان پروژه جهانی (سرور، ۱۳۹۱: ۶۰)، فرایندی تدریجی در پیشرفت موقعیت بشر، شامل انجام فعالیت برای رسیدن به رشد مادی و تکامل اجتماعی در طول زمان است (ریدل، ۲۰۰۴: ۱۲). هدف اصلی توسعه حذف نابرابری‌هاست، بهترین مفهوم توسعه، رشد همراه با عدالت اجتماعی است (قرخلو و دیگری، ۱۳۸۵: ۶۰). مفهوم توسعه تداوم رشد اقتصادی (زیاری، ۱۳۸۵: ۱۳)، رشد سریع و ممتد سرانه واقعی، همگام با پیشرفت جامعه است (زیاری و دیگری، ۱۳۹۱: ۲). یکی از ملاک‌ها و شاخص‌ها برای آگاهی از میزان توسعه، شاخص‌های صنعتی می‌باشد که منطقه‌بندی جهان امروزی بر همین اساس شکل گرفته است (صلاحی و دیگری، ۱۳۸۲: ۱۷). مهم‌ترین نکاتی که در تعریف توسعه باید مدنظر داشت عبارتند از این که، اولاً باید توسعه را یک مقوله ارزشی به شمار بیآوریم، ثانیاً باید آن را جریانی چندبعدی و پیچیده بدانیم و ثالثاً باید به ارتباط و نزدیکی آن با مفهوم بهبود توجه داشته باشیم (ازکیا و دیگری، ۱۳۸۴: ۲۴). در افکار صاحب‌نظران توسعه، تعبیر مختلفی از واژه توسعه وجود دارد که از آن جمله می‌توان به افزایش تولید، افزایش بازدهی، ارتقاء سطح کمی و کیفی زندگی، ارتقا سطح خدمات بهداشتی و درمانی برطرف کردن مشکلات بیکاری و تورم، تامین نیازهای اقتصادی - اجتماعی، برخوردارگی از آموزش فرهنگ و مشارکت فعال در عرصه‌های مختلف اشاره کرد (تودارو، ۱۳۸۷: ۲۳). با توجه به این که هدف اصلی توسعه حذف نابرابری‌هاست، بهترین مفهوم توسعه، رشد همراه با عدالت اجتماعی است. بنابراین هدف کلی برنامه‌ریزی منطقه‌ای و یا توسعه اقتصادی برقراری عدالت اجتماعی و توزیع رفاه و ثروت در بین افراد جامعه است. عدم توازن در بین مناطق در جریان توسعه، موجب ایجاد شکاف و تشدید نابرابری منطقه‌ای می‌شود که خود مانعی در مسیر توسعه است (محمدی و دیگری، ۱۳۹۱: ۱۲۸). در مفهوم «توسعه اجتماعی» کلمه «اجتماعی» از اهمیت بیشتری برخوردار است و یکی از کامل‌ترین دسته‌بندی‌ها از تعاریف صورت گرفته از مفهوم توسعه اجتماعی تعاریف مبتنی بر سرمایه اجتماعی و انسجام اجتماعی است. شاخص سلامت و بهداشت نیز یکی از مهم‌ترین عوامل سرمایه اجتماعی می‌باشد. توسعه اجتماعی یکی از ابعاد اصلی پروسه توسعه و بیانگر سیستم اجتماعی در راستای دستیابی به عدالت اجتماعی ایجاد یکپارچگی و انسجام اجتماعی افزایش کیفیت زندگی و ارتقاء کیفیت انسان‌ها می‌باشد. براساس این تعریف هدف عدالت اجتماعی کاهش عدم

تبادل‌ها و تبعیض بین افراد است. از طریق عدالت اجتماعی انتظار می‌رود که فاصله طبقاتی، تبعیض و استثمار در جامعه به حداقل برسد و توزیع درآمد سرمایه و قدرت به گونه‌ای مناسب‌تر انجام گیرد (کلانتری، ۱۳۷۷: ۲۱۱). مسأله این تحقیق از این‌جا ناشی می‌شود که تمرکز قدرت سیاسی و اقتصادی باعث تمرکز امکانات و فضاهای فرهنگی - اجتماعی در برخی از مناطق می‌شود و تعداد بسیاری، از امکانات و فضاهای اجتماعی محروم‌اند، این بدان معناست که از پتانسیل‌های موجود آن‌ها نیز استفاده نمی‌شود (مشکینی و دیگری، ۱۳۹۱: ۲). از این رو شناخت ارزش‌های اجتماعی و امکانات شهرستان‌های مختلف استان‌ها و رتبه‌بندی توسعه اجتماعی آن‌ها می‌تواند و مسؤولین و دست‌اندرکاران را به اتخاذ سیاست‌های جدید برای تقویت زیرساخت‌های اجتماعی و برنامه‌ریزی برای مقابله با تهدیدهای آتی اجتماعی را دارد. در این پژوهش با استفاده از مبانی نظری و پیشینه تحقیقات انجام شده به بررسی و تحلیل زیرساخت‌های اجتماعی و با اسفاده از مدل تاپسیس در استان همدان پرداخته می‌شود و سؤال اساسی تحقیق بدین گونه مطرح می‌شود: که کدام یک از شهرستان‌های استان همدان از نظر زیرساخت اجتماعی در رتبه بهتری قرار می‌گیرد.

پیشینه تحقیق

تفکر برنامه‌ریزی منطقه‌ای در ایران در برنامه‌های اول و دوم عمرانی قبل از انقلاب شکل گرفت (پورمحمدی و دیگران، ۱۳۹۱: ۶). کشورهای توسعه یافته صنعتی در مراحل اولیه صنعتی شدن با تمرکز صنایع در چند شهر بزرگ روبرو بوده‌اند؛ اما این کشورها توانسته‌اند با رویکردهای برنامه‌ریزی منطقه‌ای مناسب در بیشتر موارد به توازن نسبی دست یابند. روندهای جاری حاکی از آن است که کشورهای در حال توسعه اکنون همان تجربه تاریخی را با چند دهه تأخیر زمانی از سر می‌گذرانند؛ با این تفاوت که این کشورها با عدم موفقیت‌های پی در پی در زمینه سیاست‌های تمرکززدایی صنعتی مواجه هستند (پوراحمد و دیگری، ۱۳۸۴: ۱۷۵). در زمینه توسعه اجتماعی و هم‌چنین میزان همبستگی برخی از عناصر سرمایه اجتماعی، با توسعه مطالعاتی انجام شده است، از جمله: کارل رزنستاین (۲۰۱۱) در مقاله خود «توسعه فرهنگی و محله‌های شهری» به بیان چهار ویژگی سیاست توسعه فرهنگی می‌پردازد و به استدلال تأثیر این ویژگی‌ها در توسعه فرهنگی و زندگی فرهنگی محلات می‌پردازد. کمالی (۱۳۸۳) در رساله دکتری خود در ابتدا به سنجش سطح اعتماد سازمانی و در ادامه به مقایسه ابعاد اعتماد و میزان همبستگی آن با میزان توسعه اجتماعی و اقتصادی استان‌ها می‌پردازد. او نتیجه می‌گیرد که با بالا رفتن سطح توسعه در استان‌ها، سطح اعتماد متقابل و اعتماد به دیگران دور کمتر و در مقابل لزوم احتیاط بیشتر می‌شود. بدین معنی که افراد به دلیل نداشتن اعتماد به دیگران، مجبور به احتیاط بیشتری در رابطه با آن‌ها می‌باشند. فیروزآبادی و ایمانی (۱۳۸۶) در مقاله خود میزان همبستگی سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی اجتماعی در مناطق شهر تهران را مورد بررسی قرار داده‌اند. آن‌ها نتیجه می‌گیرند که بین برخی از عناصر سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی اجتماعی مناطق رابطه معنادار و مثبتی وجود دارد.

به عبارتی برخی از عناصر سرمایه اجتماعی در مناطق توسعه‌ای بالا به طور معناداری از مناطق متوسط و پایین بیشتر است. عبداللهی و موسوی (۱۳۸۶) در مقاله که برگرفته از طرحی پژوهشی با بررسی سرمایه اجتماعی در ایران بوده است، به بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی در مراکز استان‌های ایران و رابطه آن با توسعه پرداخته‌اند. آن‌ها نتیجه می‌گیرند که میزان سرمایه اجتماعی در ایران در مجموع از لحاظ اغلب مؤلفه‌های چندگانه و شاخص‌های متعدد مرتبط با آن‌ها پایین است. بر اساس رتبه‌بندی که آن‌ها در مقاله خود به آن رسیده‌اند، سیستان و بلوچستان، خوزستان، اردبیل، ایلام و کهگیلویه و بویراحمد به ترتیب دارای بالاترین رتبه سرمایه اجتماعی بودند و استان‌های تهران، اصفهان، یزد، خوزستان و قزوین نیز دارای بالاترین رتبه سطح توسعه بوده‌اند. ربانی و دیگران (۱۳۸۷) در مقاله به بررسی رابطه بین رفاه اجتماعی و سرمایه اجتماعی در شهرستان‌های استان اصفهان پرداخته‌اند. آن‌ها با مطالعه شاخص‌های مربوطه و همبستگی بین رفاه اجتماعی و سرمایه اجتماعی، نشان می‌دهند که بین این دو رابطه‌ای معکوس وجود دارد و بالا رفتن سطح رفاه اجتماعی میزان سرمایه اجتماعی را پایین می‌آورد.

مبانی نظری

هرچند توسعه اقتصادی یک مفهوم کیفی است و به تحول در ظرفیت تولیدی، نهادهای تولید و توزیع، کیفیت محصولات و نیز تنوع آن‌ها بر می‌گردد، برای قضاوت در مورد وضعیت مناطق مختلف از جهت توسعه یافتگی و یا توسعه نیافتگی و به منظور مقایسه این مناطق، ناچار به استفاده از شاخص‌هایی برای سنجش سطح (درجه) توسعه یافتگی می‌باشیم (سلیمی‌فر، ۱۳۸۲: ۲۸). توسعه ناحیه‌ای یکی از مباحثی است که در چند دهه اخیر توجه برنامه‌ریزان، بخصوص برنامه‌ریزان ناحیه‌ای را به خود جلب کرده است. شاخص‌های عمده اقتصادی، اجتماعی، بهداشتی، صنعتی و ... در سطوح مختلف هم معیاری مناسب در تعیین جایگاه نواحی است و هم نیازمند اعمال ملاحظات خاص در سطح ناحیه‌ای و تعیین شرایط سازگاری و انطباق ملی - ناحیه‌ای است (حکمت‌نیا و دیگری، ۱۳۸۵: ۱۰۲). مفهوم توسعه پس از جنگ جهانی دوم به عنوان جادوی دگرگونی مطرح و در فاصله‌ای کوتاه محبوبیت پیدا کرد. تصور بر این بود که این پدیده می‌تواند جوامع را به سوی ساحل نجات هدایت کند با فرض چنین اهمیتی توسعه به عنوان یکی از اهداف آرمانی جوامع و در عین حال از جمله پیچیده‌ترین مفاهیم جامعه‌شناختی است که طی زمان، معانی و هم‌چنین رویکردهای آن دست‌خوش تحول شده است (سر، ۱۳۸۰: ۳۱). امروزه اهدافی که برای توسعه در نظر گرفته می‌شوند اهدافی صرفاً اقتصادی نیستند بلکه اهداف سیاسی اجتماعی و فرهنگی را نیز در بر می‌گیرند و به جرأت می‌توان گفت که دیگر هیچ نظریه‌پرداز توسعه بر تک بعدی بودن توسعه تأکید ندارند. هرهدفی که برای توسعه در نظر گرفته می‌شود هدف‌های اجتماعی و فرهنگی را دربر خواهد داشت، زیرا حداقل بخشی از جامعه مردم را تحت تأثیر قرار می‌دهد و پیامدهایی را به دنبال دارد. بنابراین توسعه

از این دیدگاه به معنی دگرگونی ریشه‌ای اجتماعی است. از این رو امروزه بحث‌های توسعه چند وجهی می‌باشند و زمانی تحقق خواهد یافت که کلیه وجوه و جوانب آن همراه با یکدیگر و رو به جلو در حال تحول باشند (میرهاشمی، ۱۳۸۷: ۱۶۱). توسعه اجتماعی در برگیرنده بعدی از توسعه است که بر کنش و واکنش‌های انسانی نهادها و روابط اجتماعی با یکدیگر تأکید می‌ورزد و بر آن‌ها تمرکز می‌نماید (رنین، ۲۰۰۲: ۵۶) و دگرگونی اجتماعی مثبت تلقی می‌شود (رنین، ۲۰۰۲: ۷۷). تعاریف دیگر از توسعه‌ی اجتماعی بر مضامین "سازگاری متعال میان فرد و جامعه"، "ایجاد امنیت"، "ایجاد شرایطی با حقوق و فرصت‌های برابر" و "شکوفایی فرد" تأکید می‌کنند. در برخی تعاریف دیگر، توسعه اجتماعی یک سیاست اجتماعی، معطوف به "توزیع ثروت، رفاه، بیمه عمومی و تأمین اجتماعی" نیز خوانده می‌شود (لدبری و دیگری، ۱۹۹۵: ۳۲) در مفهوم «توسعه اجتماعی»، کلمه دوم آن یعنی «اجتماعی» اساساً از اهمیت بیشتری برخوردار است. زیرا عمده تعاریف صورت گرفته نیز بر واژه دوم تأکید داشته‌اند. یکی از کامل‌ترین دسته‌بندی‌ها از تعاریف صورت گرفته از مفهوم توسعه اجتماعی، ارائه می‌شود که برداشت‌ها و تعاریف موجود برحسب عنوان تعاریف «باقی‌مانده‌ای، آسیب‌شناختی، خدماتی»، تعاریف مبتنی بر «غیر رسمی بودن» سرمایه اجتماعی و انسجام اجتماعی دسته‌بندی شده‌اند. در این‌جا برای سهولت در فهم و اختصار در توضیح این تعاریف، همه آن‌ها در جدول زیر ارائه می‌شوند (تین، ۱۹۹۸: ۱۲).

جدول شماره (۱): مفاهیم توسعه اجتماعی

ردیف	معانی و تعاریف از «اجتماعی»	کاربردهای منفی	کاربردهای مثبت
۱	باقی‌مانده یا حوزه غیر	حوزه‌ای بی‌ارزش و تجملی و هر چیزی غیر از اقتصاد بازار و نهادهای رسمی	سودمند و پشتیبان دیگر اشکال توسعه
۲	آسیب‌شناختی	مرتبط با مسائل و نیازهای فقرا و گروه‌های حاشیه‌ای مرتبط با فرایندهای طرد اجتماعی	تحلیل فقر
۳	غیررسمی بودن	سازمان‌های غیررسمی، دانش و اعمالی که ناقص و گاهی نامطلوب تلقی می‌شوند	نقش مکمل داشتن و انعطاف‌پذیری در عمل
۴	خدمات	معانی مرتبط با تخفیف نشانه‌های منفی فقر در جامعه	رفاه به مثابه مجموعه مطلوبی از خدمات که باید تقویت شود
۵	سرمایه اجتماعی	شکست برخی افراد به خاطر دسترسی بیشتر دیگران به سرمایه اجتماعی	تشخیص ویژگی‌های یک جامعه خوب با تأکید بر فرایندهای قدرت‌بخشی و ارائه شیوه جدید
۶	انسجام اجتماعی	تحمیل هم‌نواپی، تبعات منفی، طرد و انحصار	ایجاد و تقویت حقوق برابر و فرصت‌ها برای همه مردم

منبع: <http://andishe-ap.org/>

مفهوم توسعه اجتماعی یک مفهومی ناروشن و هم‌چون کلافی درهم تنیده است و دیدگاه‌ها و مباحث گوناگونی را در بر می‌گیرد که نه تنها متفاوت که گاه متضادند. ناسی (۲۰۰۰) توسعه اجتماعی را به

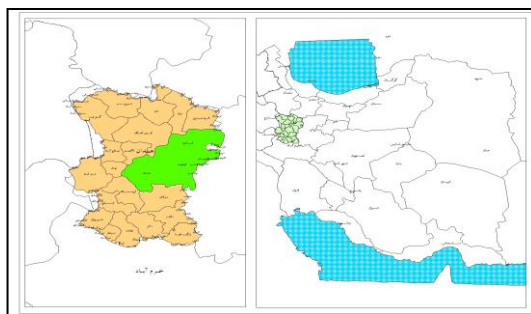
مسئولیت‌پذیری برداشت می‌کند. استس (۲۰۰۱) توسعه اجتماعی رایک حوزه میان‌رشته‌ای و میان‌بخشی در جستجوی بهزیستی مادی و اجتماعی مردم در همه سطوح جامعه تعریف می‌نماید که این تعریف بیانگر دو نکته است: اول، تأمین رضایت مردم در سطح حداقل نیازهای اساسی از طریق تأمین آن نیازها و دوم، افزایش سطح آزادی که با رشته انتخاب‌هایی که مردم می‌توانند داشته باشند اندازه‌گیری می‌شود. به زعم وی اهداف توسعه اجتماعی از طریق مشارکت مردم تا بالاترین حد ممکن در تعیین اهداف و نتایج توسعه تعقیب می‌شوند. توسعه اجتماعی دو بعد مرتبط به هم دارد: یکی توسعه ظرفیت مردم برای کار مداوم جهت رفاه آن‌ها و جامعه و دوم: تغییر یا توسعه نهادهای اجتماعی، به گونه‌ای که نیازهای بشری را در تمامی سطوح به ویژه در پایین‌ترین سطح، از طریق یک فرآیند بهبود در روابط بین مردم و نهادهای سیاسی اجتماعی، رفع نماید (دیوب، ۱۳۷۷: ۸۴). توسعه اجتماعی در برگیرنده بعدی از توسعه است که بر کنش و واکنش‌های انسانی، نهادها و روابط اجتماعی با یکدیگر تأکید می‌ورزد و بر آن تأکید می‌نماید (پیران، ۱۳۸۳: ۱۲۳). در نهایت توسعه اجتماعی را می‌توان حرکتی در جهت سازگاری بهتر بین فرد و جامعه، ایجاد امنیت برای شهروندان در تمام زمینه‌ها، ایجاد شرایط برابر به خصوص آن‌چه در این مقاله مورد تأکید است یعنی برابری از نظر جغرافیایی و عدم تعادل‌های بین منطقه‌ای و درون منطقه‌ای، تعریف کرد. توسعه اجتماعی باید به رفاه و آسایش بیشتر افراد جامعه منجر شود تا افراد رضایت بیشتری از زندگی داشته باشند. توسعه اجتماعی، در جامعه‌ای رخ می‌نماید که فاصله طبقاتی، تبعیض و استثمار در جامعه به حداقل برسد و توزیع درآمد و قدرت به گونه‌ای عادلانه به وجود آید و فاصله و شکاف بین فقیر و غنی، شهر و روستا و مرد و زن کاهش یابد (فیروزآبادی و دیگری، ۱۳۸۹: ۶۳).

روش تحقیق و محدوده مورد مطالعه

روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است، بخشی از اطلاعات مورد نیاز از مرکز آمار، جمع‌آوری شده است. از مهم‌ترین شاخص‌هایی که استفاده شده می‌توان به میزان باسوادی مرد و زن، تعداد موسسات خدمات درمانی، خانه بهداشت اشاره کرد. در این تحقیق با استفاده از شاخص‌های فرهنگی و مدل TOPSIS به رتبه‌بندی شهرستان‌های استان همدان پرداخته شده است که شامل همدان، کبودرآهنگ، رزن، تویسرکان، اسدآباد بهار، ملایر و نهاوند می‌باشد. شیوه‌های تصمیم‌گیری چند شاخصه گوناگون است که هر کدام ویژگی‌ها و شرایط کاربرد خاص خود را دارد.

همدان یکی از کلان شهرهای ایران در منطقه غربی و کوهستانی ایران و مرکز شهرستان و استان همدان است. این شهر در دامنه کوه الوند و در بلندای ۱۷۴۱ متری از سطح دریا واقع شده است و از شهرهای سردسیر ایران به شمار می‌آید. همدان قدیمی‌ترین شهر ایران و از کهن‌ترین شهرهای جهان است. در سال ۱۳۸۵ مجلس شورای اسلامی در مصوبه‌ای همدان را «پایتخت تاریخ و تمدن ایران» اعلام

کرد. همدان اولین پایتخت نخستین شاهنشاهی ایران، مادها بوده است. آثار یافت شده از محوطه باستانی هگمتانه و نیز کتیبه‌های گنج‌نامه از آن دوران هستند. هم‌چنین این شهر در روزگار هخامنشیان، اشکانیان، ساسانیان، آل بویه و سلجوقیان نیز یکی از پایتخت‌های کشور بوده است. هم‌اکنون استان همدان به دلیل داشتن مراکز تاریخی و دیدنی به عنوان پنجمین شهر فرهنگی و توریستی کشور شناخته می‌شود و از نظر علمی نیز با وجود مراکز دانشگاه بوعلی سینا، دانشگاه صنعتی همدان، دانشگاه آزاد اسلامی همدان، دانشگاه پیام نور همدان و مراکز دیگر به عنوان یکی از قطب‌های دانشگاهی کشور شناخته شده است. آرامگاه بوعلی سینا نماد شهر همدان و هم‌چنین یکی از نمادهای پیشینه ایران در فرهنگ جهان و دانش و علم به شمار می‌رود. این شهر از لحاظ جمعیت چهاردهمین شهر پرجمعیت ایران به شمار می‌آید و در مرداد سال ۱۳۸۸ به‌عنوان یکی از کلان‌شهرهای ایران معرفی شد. در سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۴ خورشیدی مهندس آلمانی کارل فریش طرحی مدرن را برای همدان طراحی کرد که از نوع نقشه‌های شعاعی محسوب می‌شود اما امروزه به دلیل تراکم جمعیت و طرح شعاعی، ترافیک مرکز شهر بسیار زیاد است (وظیفه-شناس و دیگری، ۱۳۹۲: ۶).

شکل شماره (۱): موقعیت استان همدان

منبع: نگارندگان

یافته‌های تحقیق

در علم تصمیم‌گیری که در آن انتخاب یک راهکار از بین راهکارهای موجود و یا اولویت‌بندی راهکارها مطرح است، چند سالی است که روش‌های تصمیم‌گیری با شاخص‌های چندگانه «MADM» جای خود را باز کرده‌اند (فتحی، ۱۳۸۹: ۱۹). مدل TOPSIS که صرفاً برای مدل‌های اولویت‌بندی مناسب است (فرجی-سبکیار و دیگری، ۱۳۸۸: ۸۱). روش TOPSIS مفیدترین روش‌های تصمیم‌گیری چند معیاره در بررسی مسایل جهان واقعی است (هیو و دیگری، ۲۰۰۸: ۵۷)، که اولین بار توسط هوانگو یون مطرح شد (هوانگ و دیگری، ۱۹۸۱: ۱۵). تکنیک تاپسیس جزو مدل‌های جبرانی (مدل‌هایی که در مبادله‌ی بین شاخص‌ها مهم است) و از زیر گروه سازشی می‌باشد که در مدل‌های زیر گروه سازشی، گزینه‌ای ارجح خواهد بود که نزدیک‌ترین گزینه به راه‌حل ایده‌آل است (جدیدی و دیگری، ۲۰۰۸: ۷۶۳). بنیان این تکنیک بر این مفهوم

استوار است که گزینه انتخابی باید کمترین فاصله را با راه حل ایده‌آل مثبت و بیشترین فاصله را با راه حل ایده‌آل منفی داشته باشد (ارتوغلو و دیگری، ۲۰۰۷: ۷۰۲)؛ (هپو، ۲۰۰۰: ۵۲۷-۵۲۹). فرض بر این است، مطلوبیت هر شاخص به طور یکنواخت افزایشی یا کاهش‌ی است (مؤمنی، ۱۳۹۱، ۱۶۰). با تاکید بر نگرش سیستمی در این مقاله از روش توصیفی تحلیلی استفاده شده است. به این ترتیب که ابتدا اطلاعات و آمار مورد نیاز در ارتباط با شاخص‌های مربوط به رتبه‌بندی محلات جمع‌آوری گردیده است. سپس از طریق مدل TOPSIS به رتبه‌بندی شهرستان‌ها و تعیین ضریب اهمیت هر یک از معیارهای زیرساختی پرداخته شده است. جهت بهره‌گیری از این تکنیک مراحل زیر به اجرا گذاشته می‌شود.

مراحل روش تاپسیس

۱. تشکیل ماتریس داده‌ها بر اساس m گزینه و n شاخص:

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

جدول شماره (۲): وضع موجود شهرستان‌های هدف در شاخص‌های مورد استفاده برای سنجش توسعه یافتگی اجتماعی

شاخص	محلات							
	اسدآباد	بهار	تویسرکان	رزن	کی‌درآهنگ	ملایر	نهادند	همدان
سهم مراکز درمانی از استان	۱۰	۵	۵	۵	۵	۱۵	۱۰	۴۰
تعداد خانه بهداشت	۵۰	۵۰	۵۷	۷۱	۸۹	۱۰۳	۸۶	۵۷
درصد شاغلان در بخش صنعت	۲۳.۸۶	۲۳.۸۵	۳۰.۶۷	۳۰.۲۶	۲۰.۳۱	۳۴.۸۸	۳۲.۴۴	۳۰.۳۳
درصد جمعیت شاغل	۶.۲۱	۷.۵۴	۶.۶۷	۷.۶	۷.۹۸	۱۷.۰۴	۹.۴	۳۵.۵۳
درصد باسوادی مردان	۵.۱۵	۵.۰۵	۵.۰۸	۲.۴۷	۱۷.۴	۸.۹۱	۸.۹۱	۵۳.۳۳
درصد باسوادی زنان	۴.۹۴	۴.۷۸	۵.۱۱	۲.۵۳	۲.۶	۱۷.۶۶	۸.۷۴	۵۳.۶۳

منبع: سالنامه آماری استان همدان ۱۳۸۹-۱۳۹۰

۲. استاندارد نمودن داده‌ها و تشکیل ماتریس استاندارد از طریق رابطه زیر:

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}}$$

جدول شماره (۳): ماتریس نرمال شده

شاخص	محللات					
	سهم مراکز درمانی از استان	تعداد خانه بهداشت	درصد شاغلان در بخش صنعت	درصد جمعیت شاغل	درصد باسوادی مردان	درصد باسوادی زنان
اسدآباد	۰.۶۶۴	۰.۹۶۸	۰.۲۳۳	۰.۱۴۲	۰.۴۷۸	۰.۰۰۱
بهار	۰.۳۳۲	۰.۹۶۸	۰.۲۳۳	۰.۱۷۲	۰.۴۶۹	۰.۰۰۱
تویسرکان	۰.۳۳۲	۱.۱۰۴	۰.۲۹۹	۰.۱۵۲	۰.۴۷۲	۰.۰۰۱
رزن	۰.۳۳۲	۱.۳۷۵	۰.۲۹۵	۰.۱۷۳	۰.۲۲۹	۰
کبودرآهنگ	۰.۳۳۲	۱.۷۲۳	۰.۱۹۸	۰.۱۸۲	۱.۶۱۶	۰.۰۰۱
ملایر	۰.۹۹۵	۱.۹۹۴	۰.۳۴	۰.۳۸۸۹	۰.۸۲۷	۰.۰۰۳
نهاوند	۰.۶۶۴	۱.۶۶۵	۰.۳۱۶	۰.۲۱۴	۰.۸۲۷	۰.۰۰۲
همدان	۲.۶۵۴	۱.۱۰۴	۰.۲۹۶	۰.۸۱۰	۴.۹۵۲	۰.۰۱۱

منبع: نگارندگان

۳. تعیین وزن هر یک از شاخص‌ها بر اساس در این راستا شاخص‌های دارای اهمیت بیشتر از وزن بالاتری برخوردارند. در واقع ماتریس (V) حاصل ضرب مقادیر استاندارد هر شاخص در اوزان مربوط به خود می‌باشد.

$$V_{ij} = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \dots & w_n r_{1n} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \dots & w_n r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & \dots & w_n r_{mn} \end{bmatrix}$$

۴. تعیین فاصله i امین آلترناتیو از آلترناتیو ایده‌آل (بالاترین عملکرد هر شاخص)

$$A^* = \left\{ (\max_j v_{ij} | j \in J), (\min_j v_{ij} | j \in J) \right\}$$

$$A^* = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*\}$$

۵. تعیین فاصله \bar{A} امین آلترناتیو حداقل (پایین‌ترین عملکرد هر شاخص)

$$A^- = \left\{ (\min_i v_{ij} | j \in J), (\max_i v_{ij} | j \in J) \right\}$$

$$A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$$

۶. تعیین معیار فاصله‌ای برای آلترناتیو ایده‌آل و آلترناتیو حداقل

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$$

۷. تعیین ضریبی که برابر است با فاصله‌ی آلترناتیو حداقل، تقسیم بر مجموع فاصله‌ی آلترناتیو حداقل و فاصله‌ی آلترناتیو ایده‌آل که از رابطه زیر محاسبه می‌شود.

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2}$$

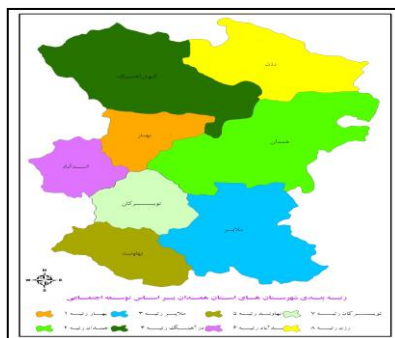
۸. رتبه‌بندی آلترناتیوها براساس میزان فوق بین ۰ تا ۱ در نوسان است. این راستا ۱ نشان دهنده بالاترین رتبه و صفر نیز نشان دهنده کمترین رتبه است.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*}$$

جدول شماره (۴): فاصله مکان شهرستان‌ها با راه حل ایده‌آل و غیر ایده‌آل

رتبه	C^+	شهرستان
۶	۰.۰۲۶۹	اسدآباد
۱	۰.۶۹۷۹	بهار
۷	۰.۰۱۹۵	تویسرکان
۸	۰.۰۰۵۹	رزن
۴	۰.۰۶۷۴	کیودرآهنگ
۳	۰.۰۹۸۴	ملایر
۵	۰.۰۵۰۶	نهادند
۲	۰.۳۱۲	همدان

منبع: نگارندگان

شکل شماره (۲): رتبه‌بندی شهرستان‌های استان‌های همدان

منبع: نگارندگان

بحث و نتیجه‌گیری

توسعه پدیده‌ای پیچیده و چند بعدی است و تنها زمانی می‌توان آن را درک کرد که به طور همزمان جنبه‌های مختلف آن مدنظر قرار دارد. توسعه از این جهت مفهومی چندبعدی است که مستلزم تغییرات اساسی در ساخت اجتماعی، نگرش مردم و نهادهای محلی، کاهش نابرابری و کاستن از فقر است. اصولاً توسعه باید مشخص کند که مجموعه نظام اجتماعی، هماهنگ با نیازهای متنوع اساسی و تقاضای اعضای جامعه و گروه‌های اجتماعی از وضعیت نامطلوب زندگی قبلی خارج شده و به سوی وضعیتی بهتر از نظر مادی و معنوی سوق می‌یابد. جنبه اجتماعی توسعه یکی از ابعاد توسعه است و برای سنجش آن نیز شاخص‌های متعددی از سوی صاحب‌نظران ارائه شده است. شاخص اجتماعی جنبه‌ای از حیات اجتماعی ما را در برمی‌گیرد. اگرچه سازمان ملل متحد به طور رسمی افزایش نرخ رشد سالانه ۹ درصد در تولید ناخالص ملی را به عنوان نشانه توسعه معرفی کرده است اما از اوایل دهه ۱۹۵۰ کارشناسان و صاحب‌نظران اجتماعی سازمان ملل از توجه به ابعاد اجتماعی توسعه غافل نماندند. در این مقاله با ارائه شاخص‌های توسعه اجتماعی با روش تصمیم‌گیری چند شاخصه و شاخص‌های مؤثر در تعیین سطح توسعه اجتماعی استان‌ها مشخص، و بر اساس آن‌ها، با روش تاپسیس، رتبه‌بندی استان‌ها در توسعه اجتماعی ارائه شده است. بر اساس روش TOPSIS و برحسب نزدیکی به استان ایده‌آل فرضی مثبت و دوری نسبی از استان ایده‌آل فرضی منفی، در سال ۱۳۹۰ شهرستان‌های بهار، همدان و ملایر دارای بالاترین سطح و شهرستان‌های کبودرآهنگ، نهاوند و اسدآباد، تویسرکان و رزن دارای پایین‌ترین سطح توسعه اجتماعی بوده‌اند که لزوم توجه جدی را می‌طلبند. با توجه به نتایج به دست آمده می‌توان اظهار داشت که به رغم تفاوت‌هایی در ضرایب توسعه یافتگی شهرستان‌های استان همدان، شهرستان‌های رزن، اسدآباد و نهاوند از محرومیت جدی رنج می‌برند و از وضعیت مطلوبی برخوردار نیستند. در نتیجه در برنامه‌ریزی‌ها و تقسیم امکانات مرتبط با شاخص‌های اجتماعی می‌بایست به این شهرستان‌ها توجه ویژه‌ای شود.

منابع

- ازکیا، م؛ و همکار. (۱۳۸۴). **جامعه‌شناسی توسعه تهران**. تهران: انتشارات کیهان.
- پوراحمد، ا؛ و همکار. (۱۳۸۴). بررسی روند شکل‌گیری محورهای صنعتی پیرامون شهر تهران با تأکید بر محور کرج - قزوین. **مجله پژوهش‌های جغرافیایی**. شماره ۵۳، ۱۹۲-۱۷۳.
- پورمحمدی، م؛ و همکار. (۱۳۹۱). تحلیل توسعه یافتگی شهرستان‌های استان کرمانشاه. **مجله برنامه‌ریزی فضایی**. شماره ۱، صص ۲۶-۱. پیران، پ. (۱۳۸۳). سیاست اجتماعی، توسعه اجتماعی و ضرورت آن در ایران. فصلنامه رفاه اجتماعی. ویژه‌نامه سیاست اجتماعی. شماره ۵۵. تودارو، م. (۱۳۷۸). **توسعه اقتصادی در جهان سوم**. ترجمه: غ، فرجادی. سازمان برنامه و بودجه.
- تقوایی، م؛ و همکار. (۱۳۸۸). طبقه‌بندی و تحلیل خوشه‌ای جایگاه توسعه و میزان محرومیت کشورهای اسلامی با استفاده از شاخص توسعه انسانی HDI و تکنیک GIS. **فصلنامه تحقیقات جغرافیایی**. شماره ۲۴، صص ۹۶-۷۵.
- حکمت‌نیا، ح؛ و همکار. (۱۳۸۵). **کاربرد مدل در جغرافیا با تأکید بر برنامه‌ریزی شهری و ناحیه‌ای**. یزد: انتشارات علم نوین. چاپ اول.
- دیوب. (۱۳۷۷). **نوسازی و توسعه در جستجوی قاب‌های فکری جدید**. ترجمه: ا، موثقی. تهران: نشر قومس.
- ربانی، ر؛ و همکار. (۱۳۸۷). بررسی رابطه رفاه اجتماعی با سرمایه اجتماعی در فرآیند توسعه مطالعه موردی: شهرستان‌های استان اصفهان. **مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان**. جلد ۲۹، شماره ۱.
- زیاری، ک. (۱۳۸۵). **مکتب‌ها، نظریه‌ها و مدل‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای**. یزد: انتشارات دانشگاه یزد.
- زیاری، ک؛ و همکار. (۱۳۸۷). مقایسه شهرستان‌های استان فارس بر اساس شاخص‌های توسعه ۷۵-۱۳۵۵. **جغرافیا و توسعه**. شماره ۱۱، صص ۸۸-۷۷.
- زیاری، ک؛ و همکاران. (۱۳۹۱). بررسی درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های کشور و رابطه آن با نرخ شهرنشینی. **مجله برنامه‌ریزی فضایی**. شماره ۳، ۱۶-۱.
- سالنامه آماری استان همدان. (۱۳۸۹ و ۱۳۹۰). **سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور**. استانداری همدان.
- سر، آ. (۱۳۸۰). **تغییر اجتماعی و توسعه**. ترجمه: م. حبیبی‌مظاهری. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- سرور، ر؛ و همکار. (۱۳۹۰). **شهر، حاشیه و امنیت اجتماعی**. سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- سرور، ر؛ و همکار. (۱۳۹۱). سنجش میزان توسعه یافتگی ساختارهای اقتصادی و اجتماعی شهرهای استان آذربایجان شرقی. **فصلنامه جغرافیا**. شماره ۳۵، صص ۸۲-۵۷.
- سلیمی‌فر، م. (۱۳۷۶). ناهمگونی‌های اقتصادی منطقه‌ای در ایران. **ماهنامه اطلاعات سیاسی-اقتصادی**. شماره ۱۲۲-۱۲۱، صص ۱۷۲-۱۸۱.
- صلاحی‌اصفهانی، گ؛ و همکار. (۱۳۸۲). **مبانی جغرافیای اقتصادی**. انتشارات دانشگاه پیام نور.
- عبدالهی، م؛ و همکار. (۱۳۸۶). سرمایه اجتماعی در ایران: وضعیت موجود، دورنمای آینده و امکان‌شناسی گذار. **فصلنامه رفاه اجتماعی**. سال ۶، شماره ۲۵.
- فتحی، م. (۱۳۸۹). **تحلیل ژئومورفولوژیکی مکان‌گزینی مراکز نظامی با استفاده از GIS & RS (مطالعه موردی دامنه‌های غربی کوهستان سه‌سند)**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تبریز.
- فرجی‌سبکیار، ح؛ و همکار. (۱۳۸۸). مقایسه مدل‌های گسسته و پیوسته مکانی (مطالعه موردی: مکان‌یابی محل واحدهای تولید روستایی بخش طرقيه). **فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی**. شماره ۶۷، صص ۸۳-۶۹.
- فیروزآبادی، ا؛ و همکار. (۱۳۸۶). سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی اجتماعی در کلان‌شهر تهران. **فصلنامه رفاه اجتماعی**. سال ششم، شماره ۲۳.
- فیروزآبادی، ا؛ و همکار. (۱۳۸۹). مطالعه شاخص‌ها و رتبه توسعه اجتماعی در استان‌های کشور و رتبه‌بندی آن با توسعه اجتماعی. **فصلنامه رفاه اجتماعی**. سال ۱۰، شماره ۳۷، ۹۳-۵۷.

- قرخلو، م؛ و همکار. (۱۳۸۵). تحلیل مهاجرت در ارتباط با سطح توسعه یافتگی استان‌های کشور با استفاده از تکنیک‌های برنامه‌ریزی. **تحقیقات جغرافیایی**. شماره ۸۱، ۸۳-۵۹.
- کلانتری، خ. (۱۳۷۷). مفهوم و معیارهای توسعه اجتماعی. **اطلاعات سیاسی - اقتصادی**. شماره‌های ۱۳۲-۱۳۱، مرداد و شهریور. کمالی، ا. (۱۳۸۳). **مطالعه تطبیقی اعتماد اجتماعی در دو حوزه فرهنگ و سیاست**. پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- محمدی، ج؛ و همکار. (۱۳۹۱). بررسی سطح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان لرستان به تفکیک بخش‌های مسکن و خدمات رفاهی - زیر بنایی، کشاورزی و صنعت. **تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی**. سال ۱۲، ۲۵، ۱۲۷-۱۵۰.
- مشکینی ا؛ و همکار. (۱۳۹۱). سطح‌بندی شهرستان‌های استان زنجان بر اساس شاخص‌های توسعه فرهنگی با استفاده از مدل TOPSIS. **فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای**. سال ۲، شماره ۱۱۷-۱.
- میرهاشمی، م؛ و همکار. (۱۳۸۷). تحلیل وضعیت شهرستان‌های استان تهران. **پژوهش اجتماعی**. دوره ۱، شماره ۱، ۱۷۲-۱۵۵. مؤمنی م؛ و همکار. (۱۳۹۱). **مدل‌ها و نرم افزارهای تصمیم‌گیری چند شاخصه**. تهران: انتشارات مؤلف.
- وظیفه‌شناس، ر؛ و همکار. (۱۳۹۰). **دومین همایش ملی گردشگری و طبیعت گردی ایران زمین**. همدان.
- Ertugrul, I. & Karakasoglu, N. (2007). **Performance evaluation of Turkish cement firms with fuzzy analytic hierarchy process and TOPSIS methods**. Expert Systems with Applications, 36(1), 702-715.
- Estes, Richard I. (2001). **Social welfare and social dev.: Partners or competitors**. University of Pennsylvania.
- Hepu, D. Y. Chung – Hsing and R. j. Willis. (2000). **Inter – Company Comparison Using Modified TOPSIS with Objective Weights**. Computer and Operations Research, 27(10), 527-529.
- Ladburry, S. & Kinear, R. (1995). **Social Policy Research for Development**. London: DAESCOR.
- Hwang, C. L. and Yoon, K. (1981). **Multiple Attributes Decision Making Methods and Applications**. Berlin: Springer.
- Nancy, R. (2000). **Economic and social Dev.: Tow sides of some coin old summation social Dev. Economic Dev. and social Responsibility**. June 30, Geneva, Switzerland.
- O. Jadidi, T.S. Hong, F. Firouzi, R.M. Yusuff, N. Zulkifli. (2008). **TOPSIS and fuzzy multiobjective model integration for supplier selection problem**. Department of Mechanical and Manufacturing Engineering, University Putra Malaysia, 31 (2): 762-769.
- Rennie, John Keith. (2002). **World Bank Social Development Strategy**. Washington Dc.WB.
- Rennie, John Keith. (2003). **Securing s future fir all, MNA Region Strategy for Social Development**. Washington Dc. WB Nov.
- Riddell, R. (2004). **Sustainable Urban Planning Tipping the Balance**. Blackwell publishing.
- Rosenstein, C. (2011). **Cultural development and city neighborhoods**. City, Culture and Society 15-29.
- Thin, N., Good, T. & Hodgson, R. (1998). **Social Development Policies Result and Learning: Experiences from European Agencies**. UK Social Development Division.
- Y. T. Hui, H. H. Bao, W. Siou. (2008). **Combining ANP and TOPSIS concepts for evaluation**.
<http://andishe-ap.org/>